

ԱՆՂԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ (Գոյականական հիմքերով բաղադրություններ)

Սիրարվի Կարապետյան
Երևանի պետական համալսարան

Գոյականական հիմքերով բաղադրությունները կարևոր տեղ են զբաղեցնում ինչպես անգլերենի, այնպես էլ հայերենի բառակազմական համակարգում, հետևաբար սա երկու լեզուների համար կարևոր տիպաբանական հատկանիշ է: Հոդվածում ներկայացվում են հայերենի և անգլերենի բառակազմության ընդհանրություններն ու տարբերությունները, տրվում է անգլերենի բարդ բառերի դասակարգումը՝ միաժամանակ զուգահեռներ անցկացնելով դրանց և հայերենի բարդությունների միջև: Ներկայացվում են նաև ուսումնասիրվող լեզուների հիմնական բառակազմական միջոցները: Երկու լեզուների համադրական և վերլուծական տիպի բաղադրությունները քննվում են նաև դրանց բաղադրիչների միջև եղած շարահյուսական կապի տեսանկյունից:

Բանալի բառեր. բառակազմություն, զուգադրական քննություն, գոյականական հիմքերով բաղադրություններ, եղանակ, տիպ, կաղապար, բառաբարդում:

Ներածություն

Լեզուների զուգադրական քննությունը միշտ եղել և մնում է լեզվաբանական ուսումնասիրությունների կարևոր բնագավառներից մեկը: Ինչպես այլ լեզուների, այնպես էլ անգլերենի ու հայերենի զուգադրական քննությունը հնարավորություն է տալիս առավել խորությամբ ուսումնասիրելու երկու լեզուների ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որն ունի շատ կարևոր տեսական ու գործնական նշանակություն լեզուների ուսումնասիրության ու դասավանդման հարցում: Անգլերենն ու հայերենը մերձավոր ցեղակցություն չունեն, սակայն պատմական զարգացման տեսակետից նման են, քանի որ համադրական կառույցները վերափոխվել են վերլուծականների, հայերենը ձեռք է բերել կցականության և անջատականության տարրեր, իսկ անգլերենը հիմնականում անցել է անջատականության՝ թեքականության որոշ դրսևորումներով:

Հայերենի բառակազմության ընդհանուր դրույթներ

Ինչպես բոլոր լեզուները, այնպես էլ հայերենն ու անգլերենն ունեն բառեր կազմելու իրենց բնորոշ եղանակները: «Փաստերը ցույց են տվել, որ հայոց լեզուն իր գոյության ողջ ընթացքում չի բավարարվել պարզ կամ արմատական բառերի գործածությամբ, այլ անհրաժեշտաբար նրանց հետ մեկտեղ և նրանց հիմքի վրա ստեղծել ու շարունակում է ստեղծել բազմաթիվ ու բազմաքանակ բաղադրյալ բառեր» (Մարգարյան 1990): Նոր բառեր կազմելու ամենատարածված եղանակը հայերենում բառաբարդումն է: Հայ լեզվաբանության մեջ *բառաբարդում* հասկացությունը, ինչպես և բառակազմական այլ տերմիններ, ստացել են տարբեր մեկնաբանություններ՝ սկսած Մ. Աբեղյանից մինչև օրս: Այս հոդվածի մեջ մենք մանրամասնորեն չենք անդրադառնա դրանց քննությանը. նշենք

միայն, որ բառաբարդման բնորոշման մեջ առաջնորդվել ենք Է. Աղայանի (Աղայան 1984) և Լ. Հովսեփյանի (Հովսեփյան 2009) առաջադրած սկզբունքներով:

Ի տարբերություն նախորդ հետազոտողների՝ Է. Աղայանը առաջին անգամ գործածել է *տիպ* եզրույթը, բայց դրան տերմինային արժեք չտալով՝ այն կիրառել է բառերի կազմության զանազանությունները տարբերակելու համար: «Հիմնվելով ամենաընդհանուր բառակազմական հատկանիշների վրա՝ ժամանակակից հայերենի բոլոր բաղադրությունները կարելի է բաժանել երեք տիպի՝ վերլուծական, համադրական և հապավական» (Աղայան 1984): Է. Աղայանը բարդություն է համարում միայն համադրական բարդ բառերը՝ դրանց մեջ տարբերակելով բուն կամ իսկական և կցական բարդությունները, իսկ մեկ բառի արժեք ունեցող մնացած բոլոր կարգի կապակցությունները, մանավանդ վերլուծականները, անվանում է բաղադրություններ (Աղայան 1984):

Այս տեսակետն է առաջադրել նաև Լ. Հովսեփյանը. ըստ նրա՝ վերլուծական կառույցներն առհասարակ չպետք է մտցնել բարդությունների մեջ, քանի որ դրանք առաջանում են «բառակազմական բոլորովին այլ, անկախ եղանակի՝ հարադրման հետևանքով, որի արդյունքում ստացվող բարդությունները պետք է կոչել հարադրություններ (ի տարբերություն բարդությունների և ածանցյալների), իսկ բաղադրիչները՝ հարադիրներ» (Հովսեփյան 2009): Հարադրությունների բաղադրիչները պահպանում են իրենց ինքնուրույն քերականական իմաստը, ունեն անջատ գրություն, տեղափոխելի են և այլն:

Ըստ բառակազմական տերմինների՝ Լ. Հովսեփյանի առաջարկած դասակարգման՝ *տիպ* եզրույթով նկատի է առնվում «բառերի կազմության ամենաէական կառուցվածքային հատկանիշը՝ բաղադրիչների կցման սկզբունքը...» (Հովսեփյան 2009): *Եղանակ* եզրույթը, ըստ նրա, բնութագրում է այն գործընթացը, որի արդյունքն են բաղադրյալ բառերը:

Այսպիսով, հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում բառակազմության համակարգում գործել են երկու՝ համադրական և վերլուծական տիպերը. բառակազմության համադրական տիպին են պատկանում երկու հիմնական եղանակները՝ բառաբարդումն ու ածանցումը, երբ արդյունքում ստացվում են միաձուլ բառեր՝ հիմնական ու երկրորդական ձևայինների տարբեր զուգորդություններով, իսկ բառակազմության վերլուծական տիպին հատուկ են հարադրումն ու կրկնումը (Հովսեփյան 2009):

Անգլերենի բառակազմության ընդհանուր դրույթներ

Ժամանակակից անգլերենը, ինչպես և հայերենը, հարուստ է բառակազմական միջոցներով. դրանցից ամենաարդյունավետն են բառածանցումը (*affixation*), բառաբարդումը (*compounding, composition*), փոխակարգությունը/փոխանցումը (*conversion*), հապավումը (*abbreviation*): Անգլերենում կան նաև երկրորդական բառակազմական միջոցներ, ինչպիսիք են հնչյունափոխությունը (*sound interchange*), շեշտափոխությունը (*stress interchange*), նմանաձայնությունը (*sound imitation*), ձուլույթ/բառ-ձուլույթը (*blending*), հետադարձ բառածանցումը (*backformation*):

Անգլերենի զարգացման ողջ պատմության ընթացքում բառածանցումը կամ մասնիկավորումը եղել է բառակազմական ամենաարդյունավետ միջոցներից մեկը: Ինչպես հայտնի է, «բառածանցումը ամենատարբեր հիմքերին բառակազմական ածանցների ավելացմամբ նոր բառեր ստանալու միջոց է» (Ginzburg, Khidekel 1979): Անգլերենում բառածանցումը բաժանվում է երկու տե-

սակի՝ նախածանցում (prefixation) և վերջածանցում (suffixation): Կան գոյականակերտ, ածականակերտ, մակբայակերտ և այլ խոսքի մասեր կերտող վերջածանցներ, օրինակ՝ *-er, -ism, -ity, -sion, -ation, -ence, -ance, -ure, -cal* վերջածանցների օգնությամբ կարելի է տարբեր խոսքի մասերից կերտել գոյականներ, ինչպես *work - worker, criticize - criticism, creative - creativity, collide - collision, accuse - accusation, consequent - consequence, appear - appearance, psychology - psychological* կամ *-ous, -able, -less, -ful, -al, -ic, -ical, -ish, -like, -y, -ly, -ary* վերջածանցներով կարող ենք կերտել ածականներ, ինչպես՝ *nerve - nervous, breathe - breathable, use - useless, skill - skillful, accident - accidental, photograph - photographic, practice - practical, fool - foolish, child - childlike, rain - rainy, friend - friendly, custom - customary*: Կան նաև մի շարք բայակերտ, մակբայակերտ, թվականակերտ վերջածանցներ, ինչպես՝ *-ize - modernize (արդիականացնել, այժմեացնել), -ly - perfectly (կատարելապես), -teen - sixteen (տասնվեց)* և այլն:

Բառածանցման մյուս տեսակը՝ նախածանցումը, անգլերենում հիմնականում բառի բառային, ոչ թե խոսքիմասային իմաստը փոխող միջոց է, օրինակ՝ *like* բառին *-dis* ժխտական նախածանցն ավելացնելով՝ ստանում ենք *dislike*՝ «չսիրել», «չհավանել» բայը. ինչպես տեսնում ենք, այն չի վերածվում այլ խոսքի մասի, պարզապես փոխվում է դրա բառային իմաստը:

Բառաբարդումն անգլերենի երկրորդ ամենատարածված բառակազմական միջոցն է: Բառաբարդումը կարելի է պատկերել հետևյալ ընդհանուր բանաձևով՝ «բառահիմք + բառահիմք», քանի որ բարդ բառի երկու կամ ավելի բաղադրիչները սերող հիմքեր են, որոնք կամ պարզ արմատներ են (*foot + ball, arm + chair, boy + friend*) կամ ածանցավոր (*pen + holder, watch + maker*) (Գիրունյան 2009):

Ինչպես հայերենում, այնպես էլ անգլերենում կան և՛ համադրական, և՛ վերլուծական տիպի կառույցներ:

Անգլերենում, ըստ բարդության բաղադրիչների կապվածության աստիճանի, ձևի և կազմության, առանձնացվում են բարդության հետևյալ տեսակները.¹

1. Բարդություններ, որոնք կազմվում են պարզ արմատների՝ անածանց հիմքերի միացմամբ (Գիրունյան 2009), որոնք գրվում են գծիկով, առանձին կամ միասին, ինչպես, օրինակ՝ *baggage hall, ball-point, mother tongue, postman, windowshop*.
2. Բարդածանցավոր բառեր (derivational compounds), որոնց բաղադրիչներից մեկն ածանցավոր բառ է, իսկ մյուսը՝ պարզ, ինչպես՝ *bow-legged, old-timer, soft-hearted, teenager, war-minded* և այլն (Գիրունյան 2009): Այսպիսի բարդությունների երկրորդ բաղադրիչը չի կարող հանդես գալ որպես ինքնուրույն բառ, արտահայտել ինքնուրույն իմաստ: Այսինքն՝ *legged, timer, hearted, ager, minded* բառեր առանձին գոյություն չունեն (սրանք առաջացել են բառակազմական մեկ քայլի ընթացքում՝ բառահիմքերի և ածանցների միաժամանակյա կցումով (համակցական եղանակ). կա նաև հայերենում՝ *միտտանի, հինգգըլխանի, համաժամանակյա* և այլն), բայց, օրինակ, այսպես կոչված հատուկ («իսկական») բարդություններում (compound words proper), թեև կրկին մի բաղադրիչն ածանցավոր բառ է, սակայն այն կարող է հանդես գալ իբրև առանձին բառ, օրինակ՝ *word processor*. այս բարդությունում *processor* բառը չի կորցրել իր ինքնուրույնությունը:
3. Այսպես կոչված բաղադրական ձևայնությամբ (ձայնավորով կամ բաղաձայնով) բարդություններ՝ morphological compounds with a vowel or a consonant as a linking

- element (Арнольд 1986), որոնց կազմի մեջ մտնող բաղադրիչ բառերն իրար են միացած *o, i* ձայնավորով կամ *s/z* բաղաձայնով, ինչպես, օրինակ, *speedometer, handicraft, tragicomic, bridesmade, saleswoman, sportsman* բառերում (Ginzburg, Khidekel 1979): Օ հնչյունի օգնությամբ կապակցված բարդությունները հիմնականում գիտական եզրույթներ են, ինչպես՝ *filmography, sociolinguistics, technophobia, videophone*: Սրանք նման են հայերենի հոդակապավոր բարդություններին. այսպիսի կառույցները թեև բնորոշ են անգլերենին, սակայն խորքային իմաստով անգլերենի բառակազմական գործընթացներին չեն մասնակցում, այլ ավելի դիպվածային բնույթ են կրում:
4. Շարահյուսական բարդություններ՝ syntactic compounds, որոնց բաղադրիչները իրար են կապված շարահյուսական կանոնների համաձայն: Այսպիսի բարդություններն առանձին, պատրաստի արտահայտություններ են, որոնք կազմված են հողերից, նախդիրներից, մակբայներից, օրինակ՝ *do-or-die, free-for-all, here-and-now*:
 5. Կրկնավոր բարդ բառեր (reduplicative compounds), ինչպես օրինակ՝ *artsy-fartsy* «հավակնոտ», *fifty-fifty* «հավասար, կես-կես», *hanky-panky* «աճապարարություն», *hurly-burly* «իրարանցում, շփոթ», *hush-hush* «զաղտնի, ծածուկ» և այլն: Կան նաև հնչյունափոխված կրկնավոր բարդ բառեր, ինչպես՝ *sing-song* «միօրինակ, միալար», *shilly-shally* «անվճռականություն», *tip-top* «հիանալի, առաջնակարգ»: Ակնհայտ զուգահեռներ կարելի է անցկացնել սրանց և հայերենի կրկնավորների միջև, որոնք նույնպես լինում են անհնչյունափոխ՝ *զույգ-զույգ, հինգ-հինգ, մեծ-մեծ, ջուկ-ջուկ* և հնչյունափոխված՝ *առոք-փառոք, հայ-հույ, ձեն-ձուն* և այլն: Հայերենում կան նաև նախդրավոր կրկնավորներ, որոնց բաղադրիչներն իրար հետ կապվում են գրաբարյան *առ, ընդ, ի* նախդիրներով (Մարգարյան 1990): Այդպիսի բարդություններից են, օրինակ՝ *մեջ ընդ մեջ, շար ի շար, թոպե առ թոպե* և այլն: Անգլերենում նույնպես կան նախդիրներով կազմված կրկնավորներ, օրինակ՝ *to* նախդրով՝ *heart-to-heart* «մտերմիկ, անկեղծ», *day-to-day* «ամենօրյա», *in* նախդիրով՝ *arm-in-arm* «թև թևի», *on* նախդիրով՝ *chest-on-chest* (ամրկ.) «բարձր կոմոդ՝ արկղերով/ դարակներով պահարան», *by* նախդիրով՝ *step-by-step* «քայլ առ քայլ» և այլն (Ամբարդարյան 2013):
 6. Բարդություններ, որոնց բաղադրիչներից մեկը հանդես է գալիս կրճատ ձևով (compounds with a shortened/clipped base), ինչպես *DVD-player, T-shirt, TV-show, V-day* (*Victory day*) և այլն (Գիբունյան 2009):

Գոյականական հիմքերով բաղադրություններ

Հայերենը հարուստ է բառակազմական կաղապարներով: Կան գոյականական, ածականական, մակբայական, թվականական, դերանվանական հիմքերից ածանցված կաղապարներ: Գոյականական հիմքերից ածանցված կաղապարները նշանակալից տեղ են գրավում և՛ անգլերենում, և՛ հայերենում. հետևաբար սա երկու լեզուների համար կարող է լինել տիպաբանական հատկանիշ: Ինչպես հայերենի, այնպես էլ անգլերենի բառակազմական համակարգում բարդ բառերի իմաստային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բարդության մեջ եղած բաղադրիչների փոխհարաբերությունները կարող են լինել համադասական (coordinative or copulative, additive) և ստորադասական (subordinative or determinative) (Ginzburg, Khidekel 1979): Համադասական բաղադրիչներով բար-

դրություններում բառի բաղադրիչները իմաստային տեսանկյունից միմյանց համարժեք են կամ պատկանում են միևնույն խոսքի մասին (Մկրտչյան 1977), իսկ ստորադասական բաղադրիչներով բարդություններում բաղադրիչներից առաջինը լրացնում է երկրորդի իմաստը: Հայերենում ստորադասական բաղադրիչներով բարդություններում գերադաս բաղադրիչը անվանական է, կամ բայական: Անվանական գերադաս բաղադրիչներով բարդությունների շարքում մեծ տեղ են գրավում որոշիչ-որոշյալի, հատկացուցիչ-հատկացյալի շարահյուսական կապակցությամբ բարդ բառերը: Ստորադաս բաղադրիչներով այս բարդություններում իմաստային միջուկը երկրորդ անդամն է. որոշիչ-որոշյալ կապակցությամբ բարդությունների դեպքում՝ որոշյալը, իսկ հատկացուցիչ-հատկացյալ կապակցությամբ բարդությունների դեպքում՝ հատկացյալը. երկուսն էլ սովորաբար արտահայտվում են գոյականով: Որոշիչ-որոշյալ կապակցությամբ բարդությունների օրինակներ են հայերենում՝ *ածխանկար, զվարթածայն, խոստովանահայր, հարյուրաբերան, յուրակերպ* և այլն, իսկ անգլերենում ունենք *armchair, bluebird, everything, hundredfold, passport* և այլն: Հատկացուցիչ-հատկացյալ կապակցությամբ բարդ բառեր են հայերենում, օրինակ՝ *ծառաբուն, նարնջահյութ, վարդաթերթ*: Անգլերենում՝ *apple pie, orange juice* և այլն: Անգլերենում, ի տարբերություն հայերենի, դժվար է տարբերակել բառը բառակապակցությունից. անգլերենում կան այնպիսի կառույցներ, միավորներ, որոնք բառի ու բառակապակցության անցումային շրջանում գտնվող միավորներ են:

Եզրակացություն

Անգլերենի և հայերենի բառակազմական համակարգերը, ինչպես տեսնում ենք, ունեն և՛ նմանություններ, և՛ տարբերություններ, և դրանց զուգադրմամբ է, որ հնարավոր է դառնում առավել խորքային գիտելիքներ ձեռք բերել երկու լեզուների բառակազմական միջոցների, նոր բառեր ստեղծելու ուղիների, բառապաշարի և բառագիտության այլ ոլորտների վերաբերյալ: Այս և նման այլ հարցերի զուգադրական քննությունը երկու լեզուների համար ունի ոչ միայն կառուցվածքային, այլև տիպաբանական ընդհանրությունների հաստատման նշանակություն:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Անգլերենի բառակազմությունը սույն հոդվածում ներկայացվում է անգլերենի լեզվական կառուցվածքի նկարագրության մեջ ավանդաբար ընդունված դասակարգումների և տերմինների համաձայն, որոնք, բնականաբար, տվյալ դեպքում չեն համընկնում հայերենի բառակազմության վերը նշված մեր սկզբունքներին և դասակարգմանը:
2. Սրանց բաղադրիչները փոխառված են դասական լեզուներից. լինելով մնացուկային տարրեր՝ սրանք արտացոլում են լեզվի զարգացման ավելի վաղ շրջանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան, Է.Բ. (1984) *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*. Երևան: Երևանի համալսարանի հրատարակչություն:

2. Գիրունյան, Գ.Ս. (2009) *Անգլերենի բառագիտության հիմունքներ*. Երևան: Գասպրիհնտ ՍՊԸ տպագրատուն:
3. Հովսեփյան, Լ.Ս. (2009) *Բառակազմության տիպեր, եղանակներ և միջոցներ*. / Ջահուկյանական ընթերցումներ, 4. Երևան: ՀՀ ԳԱԱ Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ:
4. Մարգարյան, Ա.Ս. (1990) *Ժամանակակից հայոց լեզու*. Երևան: Երևանի համալսարանի հրատարակչություն:
5. Մկրտչյան, Ռ.Խ. (1977) *Բարդ բառերի դասակարգումը և նրանց բաղադրիչների իմաստային փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում*, «Լեզվի և ոճի հարցեր, IV». Երևան: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն:
6. Վարդանյան, Գ. (2010) *Ժամանակակից հայերենի անվանական վերլուծական բառակազմությունը*. Երևան: «Լինգվա» հրատարակչություն:
7. Арнольд, И.В. (1986) *Лексикология современного английского языка*. М.: Высшая школа.
8. Ambardaryan, G.H. (2013) *Semantic-Typological Analysis of Reduplicated Formations (based on the material of the Armenian, Russian, English Languages*. 2nd edition. Gyumri.
9. Ginzburg, R.S.; Khidekel, S.S.; Knyazeva, G.Y.; Sankin, A.A. (1979) *A Course in Modern English Lexicology*. М.: Vyssaja Shkola.

**Общие положения словообразования английского и армянского языков
(Сложения с субстантивными основами)**

Модели словосложений с субстантивными основами занимают значительное место в словообразовательных системах как английского, так и армянского языков, следовательно, это является типологически значимой особенностью для этих языков. В статье рассматриваются общие и различительные черты словообразования армянского и английского языков, представляется классификация типов словосложений в английском языке, приводятся соответствующие параллели в словосложении армянского языка. Рассматриваются также основные словообразовательные средства исследуемых языков. Синтетические и аналитические конструкции в словообразовании обоих языков исследуются также с точки зрения синтаксической связи между их компонентами.

**General Tenets on English and Armenian Word-Formation
(Compounds with Noun Bases)**

The models derived from noun bases are numerous in the Armenian and English word formation systems, that is why it's an important typological feature for both languages. The article deals with the common and distinctive features of English and Armenian word-building; a classification of English compounds is given and at the same time parallels are drawn between them and Armenian compounds. The main means of word-formation in both languages are also examined. The synthetic and analytical compositions in both languages are analyzed also from the point of view of the syntactic connection between their components.